

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ АКАДЕМІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКА

Кузьменко Віра Улянівна

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, Україна

Обґрунтування актуальності дослідження. Постановою Верховною Радою України внесено зміни до Закону України «Про дошкільну освіту», що відображено у Законі України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу». У цих документах передбачено введення обов'язкової дошкільної освіти по досягненні дитиною п'ятирічного віку. Крім цього, в оновленому Законі зазначено, що на *«особливому контролі повинно бути питання наступності в роботі дошкільного навчального закладу та початкової школи»*, проте підкреслюється думка про те, що обов'язковість дошкільної освіти не передбачає підпорядкування тільки логіці майбутніх навчальних шкільних дисциплін, *«слід уникати дублювання шкільних уроків за формами проведення, змістом завдань, методами та прийомами навчання, способами організації дітей»*. На основі даних законодавчих документів розроблена Концепція державної цільової програми розвитку дошкільної освіти до 2017 року, де представлено завдання дошкільної освіти, аналіз проблем, існуючих в системі дошкільної освіти, окреслено мету та шляхи і способи їх розв'язання. Одним із основних завдань дошкільної освіти визначено розвиток творчих здібностей дитини дошкільного віку.

Нагальною проблемою, що потребує вирішення на сучасному етапі, виокремлено те, що обсяг і зміст освітньої роботи з дітьми постійно суперечать можливостям, потребам дитини та бажанням батьків щодо надання дітям освітніх послуг. Це зумовлює необхідність розробки теоретичного підґрунтя дослідження проблеми розвитку академічних здібностей дошкільника як передумови забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти та створення на цій основі технології розвитку академічних здібностей з урахуванням не лише вікових, але і індивідуальних особливостей кожної дитини дошкільного віку та запитів батьків.

Незважаючи на постійні наукові дослідження проблеми розвитку здібностей, на сучасному етапі розвитку науки існує цілий ряд невирішених питань теоретико-методологічного, методичного та практичного характеру. Серед них найбільш суттєвими та дискусійними є питання встановлення тих методологічних підходів до вивчення та розвитку обдарованості, які найбільш повно відповідають вимогам сьогодення, питання про природу виникнення академічної обдарованості, її структуру, механізми розвитку, критерії та показники, які характеризують прояви здібностей в різних сферах психічного розвитку людини, параметри, які найбільш повно розкривають процес їх становлення. Майже не вивченим залишається питання розвитку академічних здібностей та передумов їх становлення на етапі дошкільного

дитинства. На основі вищесказаного набуває актуальності дослідження проблеми виявлення передумов академічної обдарованості на етапі дошкільного дитинства.

Метою даної статті визначено: окреслити теоретико-методологічні засади, змістові, організаційні та методичні особливості виявлення передумов академічної обдарованості дітей старшого дошкільного віку.

Основні концептуальні положення. Своєрідність дошкільного дитинства зумовлює специфіку діагностичної роботи з виявлення обдарованості, складовою якої є передумови до академічної обдарованості. Академічну обдарованість розглядаємо як надзвичайну схильність дитини до навчальної діяльності. Передумовами академічної обдарованості дошкільника виступають ті особистісні властивості, що необхідні для успішної реалізації навчальних задач. При вивченні академічної обдарованості дошкільника слід враховувати стан загальної обдарованості, що забезпечує наявність інтересу дитини до того чи іншого виду діяльності.

У дошкільному віці провідною діяльністю є ігрова, отже передумови до учбової діяльності виникають та удосконалюються перш за все в процесі різних видів дитячих ігор. Проте учбово-пізнавальна діяльність починає займати значне місце в житті дитини старшого дошкільного віку, що закладає підґрунтя для становлення та прояву академічних здібностей, виникнення провідних новоутворень дошкільного дитинства (ієрархія мотивів, довільність поведінки, внутрішня позиція школяра тощо) та забезпечує поступовий перехід до учбової діяльності як провідної у молодшому шкільному віці.

Серед тих методологічних підходів, які стають визначальними у відповідності до Концепції державної цільової програми розвитку дошкільної освіти до 2017 року та мають важливе значення для даного дослідження, визначаємо такі: компетентнісний, індивідуальний, індивідуальнісний, а також віковий, системний, діяльнісний, особистісний та розвивальний. При створенні методики вивчення передумов академічної обдарованості дошкільника виходимо з того, що змістовою основою діагностичної роботи має бути науково обґрунтоване визначення сутності академічної обдарованості, що окреслює критерії та показники досліджуваного явища, характеризуючи орієнтовний перелік тих властивостей та явищ, що започатковують та активізують прояви академічних здібностей у майбутньому житті дитини.

Отже, для виявлення передумов розвитку академічної обдарованості дітей старшого дошкільного віку застосовуємо комплекс методів, що дають змогу встановити схильність старшого дошкільника до учбової діяльності та пізнання оточуючого світу, а також стан розвитку тих особистісних властивостей, які забезпечують успішне вирішення навчальних задач. Саме це визначення покладено в основу критеріальної структури академічних здібностей, що стала основою створення методики діагностичної роботи.

Гіпотеза дослідження. Ми припускали, що діагностика передумов академічної обдарованості на етапі дошкільного дитинства має спиратися на наукові положення компетентнісного, а також індивідуального, індивідуальнісного, розвивального, діяльнісного, особистісного, вікового підходів. Передумовами академічної обдарованості дошкільника виступають ті особистісні властивості, що необхідні для успішної реалізації навчальних задач.

Основними напрямками діагностичної роботи мають бути безпосереднє вивчення проявів загальної та академічної обдарованості дитини та опосередковане вивчення тих соціальних умов, що впливають на актуалізацію відповідних особистісних властивостей та загальних й академічних здібностей. З урахуванням специфіки дошкільного віку своєрідними мають бути методичні та організаційні особливості діагностичної роботи.

Завдання дослідження: 1) визначити провідні методологічні підходи дослідження;

2) здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження та окреслити теоретичну модель наступності у розвитку академічних здібностей дітей дошкільного та молодшого шкільного віку:

3) на основі теоретичного аналізу визначити своєрідність розвитку академічних здібностей на етапі дошкільного дитинства, встановити критерії та показники академічних здібностей:

4) визначити організаційні та змістові особливості діагностичної роботи, розробити методику виявлення академічних здібностей на етапі дошкільного дитинства;

5) здійснити апробацію методики виявлення академічних здібностей на етапі дошкільного дитинства.

Характеристика результатів дослідження. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблема вивчення та розвитку здібностей розглядалася багатьма вченими (Л.Ф. Бурлачук, В.М. Дружинін, Г.С.Костюк, В.В. Кліменко, В.О.Моляко, Б.М.Теплов, ін.). Багатьма авторами доведено, що особливостями дошкільного дитинства є те, що природні задатки знаходяться в стадії становлення, формування, виражені слабо.

Проте саме у цьому віці з'являються перші свідчення наявності у дитини задатків та здібностей того чи іншого спрямування, ознакою яких є нахили, уподобання, інтереси до певних видів діяльності, що можуть бути більш або менш стійкими, стабільними, більш або менш вираженими, яскравими (Л.А.Венгер, О.І.Кульчицька, Т.В. Лаврент'єва, Н.С. Лейтес, В.В.Холмовська).

У ході теоретичного аналізу з'ясовано, що проблема розвитку здібностей у дошкільників вивчалась багатьма авторами у таких аспектах: розвиток музичних здібностей (А.Л. Арісменді, Н.А.Ветлугіна, Р.Т. Зініч-Сєпова, С.І.Науменко, К.В.Тарасова та ін.), творчих здібностей (О.М.Дяченко, В.О.Моляко, К.Л.Крутій, О.І. Кульчицька, Я.О.Пономарьов, Л.Г. Чорна), пізнавальних та сенсорних (О.В.Запорожець, В.К.Котирло, Н.С.Лейтес, М.М.Марусинець,

О.В.Проскура, Т.В. Дуткевич), комунікативно-мовленнєвих (Т.А. Рєпіна, Т.О. Піроженко), художніх (О.М.Дяченко, Т.С. Комарова) та інших видів здібностей. Тим не менше, питання діагностики передумов розвитку академічних здібностей дошкільника не вивчалось.

Проблема запровадження *компетентнісного підходу* та шляхи його практичної реалізації висвітлюються відомими психологами, педагогами і методистами (І. Аллагулова, Н. Бібік, І. Єрмаков, Л. Зайцева, І. Зимня, К.Крутій, Н. Кузьміна, В. Лозова, А. Маркова, О. Овчарук, Л. Петровська, О. Пометун, Дж. Равен, С. Раков, С. Шишов, І. Ящук та інші). В науковій літературі існують різні тлумачення поняття компетентності. *Компетентний* – має достатні знання в якій-небудь галузі; з чим-небудь добре обізнаний; тямущий.

Компетентність: заснований на знаннях, інтелектуально і особистісно обумовлений досвід соціально-професійної життєдіяльності людини (І. Зимня); кінцевий результат процесу навчання (А. Маркова, Л. Петровська); здатність застосовувати знання й уміння, можливість установлення зв'язку між знаннями й ситуацією (Дж. Рамен); властивість особистості (Н. Кузьміна); структурний елемент особистості (Е. Зеєр).

На основі аналізу та узагальнення результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних психологів та педагогів стосовно сутності поняття «компетентність» його зміст можна розкрити у такий спосіб: компетентність - інтегрована якість (характеристика) особистості, яка визначає її здатність розв'язувати проблеми та вирішувати різноманітні завдання, що виникають у реальних життєвих ситуаціях, у різних сферах діяльності, на основі використання знань та умінь з навчального й життєвого досвіду відповідно до сформованої системи цінностей.

Компетентнісний підхід – це багатоаспектне утворення, яке в першу чергу стосується мети, змісту та результатів навчання і виховання і передбачає формування у дітей певної системи компетентностей. Компетентнісний підхід у розвитку обдарованості в першу чергу має забезпечувати формування тих компетентностей у різних галузях, які є необхідним компонентом життєдіяльності кожної людини. Набуття дітьми будь-яких компетентностей, зокрема і інтелектуальних, можливе лише за умови цілеспрямованої діяльності.

При створенні методики вивчення академічних здібностей дошкільника виходимо з того, що змістовою основою діагностичної роботи мають бути науково обгрунтовані критерії та показники, визначені у відповідності до сутності даного поняття.

Критеріями прояву академічних здібностей визначено: інтерес до учбової діяльності, здатність до опанування значних обсягів пізнавальної інформації, розвинутість пізнавальних процесів. Показниками, що свідчать про вираженість вказаних критеріїв, вважаємо: підвищений інтерес до учбової діяльності, уважність під час уроків, виконання домашніх завдань, наявність великого обсягу знань, уявлень, вмінь та навичок з навчальних дисциплін,

охоче виконання домашніх завдань, легкість запам'ятовування учбової інформації, прагнення виконувати учбові завдання високого рівня складності, виконання інструкції педагога, використання підручників, посібників, додаткової літератури, пошук інформації з різних джерел, отримання заохочувальних нагород, високих оцінок, прояви старанності, ретельності, охайності на уроках, при виконанні домашніх завдань, інструкцій педагога.

Передумовами розвитку академічних властивостей визначено наявність тих особистісних властивостей, що забезпечують успішність навчальної діяльності дошкільника. Серед таких провідними вважаємо: наполегливість, цілеспрямованість, працелюбність, винахідливість, знаттєлюбність, уважність, пізнавальна активність тощо.

При створенні методики вивчення академічних здібностей у дошкільників ми спирались на такі положення психологічної науки:

Положення про цілісне (комплексне) вивчення дитини, яке зобов'язує враховувати усі дані, отримані про дитину фахівцями різних профілів (педагогами, психологами, медиками, дефектологами) та їх подальшу спільну роботу щодо аналізу отриманих відомостей та вироблення єдиної стратегії навчально-виховної роботи (Б.Г. Анан'єв, О.Г. Асмолов, С.Д. Максименко, В.С. Мерлін). Ми вважаємо, що прояви академічних здібностей суттєво залежать від стану здоров'я дитини, її природних задатків, рухової активності тощо.

Положення про динамічне вивчення дитини, згідно якому при обстеженні важливо враховувати не тільки наявні особливості розвитку академічних здібностей, але і потенційні можливості, які визначають „зону найближчого розвитку” (Л.С.Виготський). Реалізація даного положення передбачає поступове (поетапне) введення у навчальний процес інформації, яка може бути більш ґрунтовно засвоєною дитиною у більш старшому віці.

Положення про соціально-значуще середовище. Прояви здібностей та обдарованості є не тільки продуктом природного генофонду людини, а і результатом суспільно - значущих впливів, які моделюють дорослі та інші діти (І.Д. Бех, В.С.Мерлін, В.М.Мясищев, С.П.Тищенко). Отже, на розвиток академічних здібностей суттєво впливає соціальне середовище, зміст та методика проведення навчальних занять, умови, що створені педагогами та батьками у цьому напрямку.

Положення про вивчення психіки у процесі діяльності. В дослідженні передбачається вивчення особливостей прояву здібностей у різних видах дитячої діяльності (перш за все учбово-пізнавальної як такої, де виявляються суто академічні здібності) та різних сферах психічного розвитку дитини (О.М.Леонт'єв, Д.Б. Ельконін).

Положення про варіативність розвитку. Уперше Д.Б.Ельконіним було висловлена думка про недостатність класичної форми експерименту, оскільки в ній немає місця для «індивідуальних варіантів розвитку». Цю думку підтримував і В.В. Давидов, критикуючи теорію розвивального навчання за відсутність такої варіативності. Дане

положення передбачає розробку та комплектацію варіативного навчального змісту для академічно обдарованих дітей, здатних засвоїти більший обсяг навчальної інформації.

Отже, оскільки успішність розвитку дитини у період дошкільного дитинства найбільшою мірою визначається характером впливу з боку близьких дорослих (батьків, педагогів), то психодіагностична робота повинна розгортатися за такими напрямками: безпосереднє вивчення психічного розвитку дитини (перш за все її академічних здібностей, а також інших індивідуальних особливостей розвитку); опосередкована діагностика - вивчення соціальної ситуації розвитку дитини (стилю спілкування, застосованих методів та прийомів психолого - педагогічної роботи, умов життя та ін.)

Завдання та методика роботи по виявленню академічних здібностей у дітей дошкільного віку вибудовується у відповідності до вищезначених положень та напрямів.

У напрямі безпосереднього вивчення дитини основними завданнями визначено: виявлення загальних та спеціальних (академічних) здібностей та обдарованості дитини, її нахилів, уподобань, інтересів, можливостей; вивчення індивідуальних особливостей розвитку дитини, які можуть впливати на успішність прояву та розвитку академічних здібностей (стан здоров'я, фізичний розвиток, темперамент, пізнавальні процеси, особистісні риси, необхідні для реалізації академічних здібностей та прояву обдарованості - наполегливість, цілеспрямованість, працелюбність, знаттєлюбність, уважність, винахідливість, тощо); окреслення індивідуального профілю обдарованості, який відображує диференційовану картину розвитку академічних здібностей та загальної обдарованості дитини.

У напрямі опосередкованого вивчення здібностей дитини основними стають такі діагностичні завдання: вивчення та аналіз соціальної ситуації розвитку дитини: психолого-педагогічних, побутових, соціальних, матеріальних особливостей та умов, в яких відбувається розвиток академічних здібностей дитини; створення індивідуалізованих освітніх програм розвитку обдарованої дитини, які забезпечуватимуть урахування особливостей прояву академічних здібностей та загальної обдарованості дитини, її вікові та інші індивідуальні особливості, динаміку змін у соціальній ситуації розвитку.

Процедура психологічного обстеження з метою виявлення здібностей дошкільника досить специфічна, саме тому ця діяльність передбачає дотримання ряду важливих *методичних та організаційних вимог*:

- 1) Отримання згоди близьких дитині дорослих на проведення обстеження.
- 2) Встановлення атмосфери довіри та симпатії між експериментатором та дитиною. Це спонукає дитину до співпраці, стимулює її до максимально повного розкриття своїх здібностей, викликає хороший настрій.
- 3) Використання тих психодіагностичних методик, які відповідають віковим особливостям дошкільника, надають досліднику достовірну та об'єктивну інформацію.

4) Доскональне знання методики, процедури діагностичного обстеження, умов її правильного застосування. Полягає у глибокому ознайомленні зі змістом методики, порядком роботи до початку обстеження, проведенні апробації, наявності досвіду її застосування.

5) Створення необхідних умов, сприятливих для проведення обстеження (створення атмосфери затишку, комфорту, відсутність близьких дорослих, інших відволікаючих факторів, відповідна можливість дошкільника тривалість роботи, 15-20 хв. на один сеанс обстеження).

6) Чіткість та зрозумілість інструкцій, їх відповідність віковим та індивідуальним особливостям дитини.

7) Наявність стимульного матеріалу, наочності, використання ігрових прийомів, які спонукають дитину до максимально повного вияву своїх можливостей, утримання уваги.

8) Об'єктивність оцінювання, яке потребує від дослідника створення чіткої системи оцінювання отриманих даних, уникнення прояву симпатії або антипатії до дитини під час аналізу даних.

9) Фіксація результатів діагностики, організована таким чином, щоби не заважати невимушеній діяльності дитини.

10) Збереження конфіденційності щодо отриманих результатів. Поширення отриманих даних можливе лише за згоди учасників або за умови їх узагальнення, деперсоніфікації.

11) Ефективність висновків та рекомендацій. Виявлені дані повинні бути ретельно проаналізовані, а на їх основі вироблені ефективні рекомендації щодо подальшого розвитку дитини. Ці рекомендації повинні бути повідомлені батькам або педагогам в усній чи письмовій формі.

Крім того, нами розроблено програму експертного оцінювання загальної обдарованості дитини, де центральною складовою є програма вивчення академічної обдарованості за окресленими критеріями та показниками та передумов їх розвитку. Дана програма містить декілька компонентів – оцінювання обдарованості загального характеру, оцінювання обдарованості спеціального характеру, оцінювання творчих здібностей, оцінювання академічних здібностей та передумов їх розвитку, оцінювання інтелектуальних здібностей, оцінювання особистісних властивостей, оцінювання стану здоров'я та фізичного розвитку дитини, оцінювання умов сімейного виховання тощо.

Висновки. Дослідження проблеми вивчення обдарованості на етапі дошкільного дитинства передбачає урахування комплексу положень методологічних підходів різних рівнів: філософського, загальнонаукового, конкретно-наукового. Серед провідних методологічних підходів вважаємо за необхідне спиратися на положення компетентнісного, а також вікового, системного, діяльнісного, індивідуального, індивідуальнісного, особистісного, розвивального підходів. Робота по вивченню академічної обдарованості дошкільників повинна спиратися на вихідні наукові положення, які визначають зміст, напрями, завдання, порядок роботи, методичні та організаційні вимоги до обстеження дитини, забезпечують

ефективність своєрідного процесу розвитку обдарованості дітей дошкільного віку. Такими визначено: положення про цілісне (комплексне) вивчення дитини, про динамічне вивчення дитини, про соціально-значуще середовище та варіативність розвитку.

Академічні здібності розглядаємо як надзвичайну схильність дитини до учбово-пізнавальної діяльності. Критеріями вивчення академічних здібностей визначено: інтерес до учбової діяльності, здатність до опанування значних обсягів пізнавальної інформації, розвинутість пізнавальних процесів. Показниками, що свідчать про вираженість вказаних критеріїв, вважаємо: підвищений інтерес до учбової діяльності, уважність під час уроків, виконання домашніх завдань, наявність великого обсягу знань, уявлень, вмінь та навичок з навчальних дисциплін, охоче виконання домашніх завдань, легкість запам'ятовування учбової інформації, прагнення виконувати учбові завдання високого рівня складності, виконання інструкції педагога, використання підручників, посібників, додаткової літератури, пошук інформації з різних джерел, отримання заохочувальних нагород, високих оцінок, прояви старанності, ретельності, охайності на уроках, при виконанні домашніх завдань, інструкцій педагога.

Комплексна методика вивчення обдарованості дошкільника включає у собі декілька методичних блоків, враховує визначені напрямки, етапи та завдання роботи. Методика виявлення проявів академічної обдарованості дошкільника спрямована на встановлення досліджуваного явища за відповідними критеріями. Методика виявлення передумов академічної обдарованості дошкільника спрямована на вивчення стану розвинутості ряду відповідних властивостей та соціальної ситуації їх розвитку.

Створена програма експертного оцінювання, що дає змогу здійснити первісне виявлення загальної обдарованості дитини, встановити її особливі схильності (у тому числі академічні здібності), виявити стан розвитку необхідних для успішної реалізації навчальної діяльності особистісних властивостей та передбачає виклад узагальнених результатів діагностичної роботи у профілі обдарованості дитини.

У перспективі подальшої роботи: розробка методики діагностики передумов академічних здібностей та апробація розробленої методики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми психології. Том IV. Актуальні проблеми генезис особистості в контексті навчання і виховання. (Зб. наук. статей)\ За заг. ред. С.Д.Максименка.- К.: Нора-прінт, 2001.- 192с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Кн.1: Особистісно орієнтований підхід:теоретико-технологічні засади: Наук.видання.- К.: Либідь, 2003.-280с.

3. Дитина.: програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років/ Наук. кер. О.В.Проскура, Л.П.Кочина, В.У. Кузьменко. – К.: Богдана, 2003. – 328с.
4. Костюк Г.С. Навчально- виховний процес і психічний розвиток особистості./ За ред. Л.М. Проколієнко.- К.: Рад. школа,1989.- 608с.
5. Крутій К.Л. Сучасне заняття з дошкільниками: традиції чи інновації? – Запоріжжя: ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2009. – _ с.: іл., табл. – Бібліогр.: с. 307. – (Бібліотека вихователя)
6. Кузьменко В.У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років: Монографія.- К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005.- 453 с.
7. Кузьменко В.У. Індивідуальність в освітньому процесі: концептуальні принципи та умови їх реалізації // Дошкільне виховання. – № 8. – 2005. – С.5-7.
8. Кузьменко В.У. Індивідуалізація навчання? Реально! // Дошкільна освіта. –№ 4(26) 2009 р.- С. 76-83.
9. Кузьменко В.У. Провідні методологічні підходи дослідження проблеми виявлення обдарованості дитини//Обдаровані діти - інтелектуальний потенціал держави: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 22-23 вересня 2009 року, ДОЦ Ласпі, м.Севастополь, АР Крим, С.105-112.
10. Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст.- М.: Педагогика, 280с.
11. Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка.- 8 издание.- СПб: Питер, 2003.- 640с.
12. Одаренные дети: пер. с англ./ общ. ред. Г.В. Бурменской, В.М. Слуцкого.- М.: Прогресс, 1991.-376с.
13. Пономарьова-Семенова Р.О. Теоретично-методичні основи розвитку креативності обдарованої особистості// Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України/ За ред.. академіка С.Д.Максименка.- К.: Нора-прінт, 2004.- вип.. 24.- С.276-294.
14. Турищева Л.В. Особливості роботи з обдарованими дітьми.- Х.: Вид. група Основа, 2008.-122с.
15. Урунтаева Г.А., Афонькина. Ю.А. Практикум по детской психологии: Пос. для студ./ Под ред. Г.А.Урунтаевой. – М.: Просвещение-Владос, 1995. – 291с.
- 16.Torrance E. Guiding creative talent. Englewood Cliffs. – W.J.: Prentice-Hall, 1964. – 470 p.